

Hazema Ništović

METODE I POSTUPCI RADA U NASTAVI OSNOVA ČITANJA I PISANJA

Sažetak

Integracijskim pristupom učenju čitanja i pisanja uspostavlja se čvršća veza između glasa i slova, kombiniraju se glasovi, dijelovi riječi i rečenice, uspostavlja se semantička veza između riječi i rečenica unutar teksta.

Kombinacijom analitičkih i sintetičkih metoda povezuju se različite operacije, kao što su: raščlanjivanje rečenica na riječi; slaganje riječi u nove rečenice; raščlanjivanje riječi na slova / glasove; slaganje slova / glasova u slogove i nove riječi.

Savremena literatura, koja tretira problem čitanja i pisanja, kao i brojni međunarodni projekti ne nude značajnija methodska inovativna rješenja u nastavi čitanja i pisanja.

* * *

Među teoretičarima i učiteljima praktičarima prisutan je različit pogled na primjenu metoda i postupaka rada u nastavi osnova čitanja i pisanja. U stručnoj literaturi, koja se bavi problemom čitanja i pisanja, pominju se brojne metode rada, ali danas preovladavaju dva pristupa osnovama čitanja i pisanja, koji su bazirani na dva temeljna odnosa prema jezičkim sadržajima, to su analitički, sintetički i analitičko-sintetički pristup. Istina, danas se ove metode pojavljuju u kombinaciji sa drugim metodama koje doprinose cjelovitijem razumijevanju pročitano.

U sintetičkom pristupu *učenju čitanja i pisanja* polazi se od slova / glasa pa se taj metodski postupak naziva i elementarnim, jer polazi od najmanjih jezičkih jedinica sa naglašenim fonološkim i grafičkim aspektom, odnosno uspostavljanjem veze između glasa i slova, te spajanjem slova / glasova u slogove i kraće riječi. Mnogi teoretičari smatraju da se savladavanje tehnike čitanja i pisanja realizira na štetu potpunijeg razumijevanja pročitano.¹ Primjedbe

¹ "U istraživanju provedenom 1961. godine Schmalohr utvrđuje da se u petom razredu osnovne škole sposobnosti čitanja učenika koji su učili prema analitičkoj metodi i onih koji su učili prema sintetičkoj metodi izjednačavaju", Ruth

ovoj metodi rada odnose se i na odabir kratkih riječi koje djeca brzo nauče, ali koje ne pobuđuju njihovo interesiranje. Osnovni nedostatak sintetičke metode rada jeste i u prenatravanju insistiranju na slovima i glasovima kao da su to osnovne jedinice koje su nosioci značenja riječi.²

Analitičke metode, ili analitički pristup, kako se u nastavnoj praksi sve češće definira, pojavljuju se u sklopu cjelovitih metoda koje polaze od smisla riječi i rečenice. I analitičke metode rada pojavljuju se pod raznim nazivima, a najpoznatije su metode cjelovitih riječi i metode cjelovitih rečenica. U analitičke metode rada svrstava se i globalna metoda koja ulazi u sastav cjelovitih metoda i koja je u bliskoj vezi sa analitičkim metodama rada. U analitičkim metodama rada polazi se od riječi i rečenice, koje se raščlanjuju, te se na taj način dolazi do glasa i slova. U praksi se najčešće polazi od globalnog čitanja kraćih rečenica iz kojih se kasnije izdvajaju pojedine riječi, a onda se dolazi do slova i glasova. U analitičkom pristupu često se nalaze nizovi riječi koji su nastali dodavanjem ili oduzimanjem slova početnoj riječi. Pogrešno bi bilo protumačiti da se jezička analiza temelji isključivo na nizovima riječi i rečenica, jer bi takav postupak kod djece izazivao dosadu i ne bi ih motivirao. Kvalitetnom razvijanju jezičke analize, koja je bitan preduvjet za učenje čitanja i pisanja, doprinose jezičke igre, rimovane riječi, pronalaženje, dodavanje, oduzimanje i zamjena slova i slogova u riječima. U jezičkoj analizi polazi se od cjeline riječi i rečenice, pa se uzimaju riječi i rečenice koje su bliske dječijem iskustvenom nivou. Većina teoretičara se slaže s tvrdnjom da je vizuelni kriterij značajan pri izboru jezičkih sadržaja. Rečenice moraju biti kratke, jednostavne, prilagođene jezičkoj analizi.

Ni u jednoj nastavnoj oblasti nije bilo toliko oprečnih mišljenja i toliko rasprava vezanih za metode rada i nastavne postupke kao u nastavi osnova čitanja i pisanja. Te rasprave ni

GÜMBEL: Erstleseunterricht, Entwicklungen – Burghücherei denzen – Erfahrungen, Cornelsen – Scriptor Verlag, Frankfurt, str. 212 – 215.

² H. Müller (1964) istraživao je sposobnost čitanja kod djece koja su učila čitati prema sintetičkoj i prema analitičkoj metodi. Poslije drugog razreda autor je utvrdio da bolje čitaju ona djeca koja su učila čitati prema sintetičkoj metodi. Ona djeca koja su učila prema analitičkoj metodi postižu bolje rezultate u brzini čitanja, ali se slabije snalaze u razumijevanju teksta. U četvrtom razredu sposobnosti su gotovo izjednačene.

dan danas nisu sasvim okončane i pored brojnih empirijskih istraživanja u ovoj oblasti.³

Nastava koja je usmjerena na savladavanje osnova čitanja i pisanja ima zadatak da osposobi učenike za čitanje, pisanje i razumijevanje pročitanog.

U predbukvarskoj fazi rada učenici se pripremaju za učenje čitanja i pisanja slova. U ovoj fazi rada akcenat je na razvoju govora i grafomotoričkim predvježbama koje služe za koordinaciju pokreta.

Predmetno područje elementarne pismenosti u nastavnoj praksi ne realizira se svugdje na isti način. Najčešće se prvo uče velika i mala štampana slova, a zatim velika i mala pisana slova. Čitanje i pisanje su neodvojivi procesi, uče se istovremeno; istina, na ovaj način je nešto usporen proces učenja čitanja i pisanja, ali je usvajanje čitanja i pisanja temeljitije i sistematičnije, djeca vežu slova, pravilno ščitavaju i čitaju s razumijevanjem.

Pri prvom susretu sa školom učenici primaju informacije slušajući govor učitelja, govor svojih vršnjaka i ostalih sa kojima komuniciraju. Često se kaže da se učenik tek u školi susreće sa uzornim govorom slušajući govor učitelja i njegove upute vezane za kultiviran govor. Učenik u prvi razred donosi govor sredine u kojoj je živio, taj govor nerijetko odudara od standardnog jezičkog izraza. Učenik će kasnije učiti pravilan izgovor u okviru govornih vježbi i ostalih usmjerenih aktivnosti. Dok učenici slušaju učitelja i ostale učesnike u razgovoru, oni usvajaju nova znanja i razvijaju komunikacijske sposobnosti.

Govorom se oblikuju i iskazuju misli.

³ U ovom kontekstu značajno je istaknuti faze čitanja koje je sa psihološkog aspekta posmatrala M. Čudina Obradović u knjizi „Igrom do čitanja“, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 17. i 18. Autorica je istakla četiri faze u procesu učenja čitanja

1) *Faza cjelovitog prepoznavanja*. U ovoj fazi radi se o globalnom čitanju cijele riječi, gdje je prisutna *logografska strategija*, za razliku od *abecedne strategije* jer se ovdje cijela napisana riječ shvata kao znak za riječ koju izgovaramo.

2) *Faza početnog glasovnog raščlanjivanja*. U ovoj fazi dijete obraća pažnju na slova i glasove koji tvore riječi.

3) *Faza prevođenja slova u glas*. U ovoj fazi dijete prepoznaje slovo i zamjenjuje ga u glas.

4) *Faza prevođenja grafičkih u glasovne jedinice*. U ovoj fazi dijete je osposobljeno za cjelovito čitanje, a kad naiđe na nove nepoznate cjeline u stanju je da ih brzo slovno i glasovno raščlani.

Za uspostavljanje adekvatnog odnosa prema govornoj razvijenosti učenika prvog razreda osnovne škole učitelj mora imati uvid u sposobnosti artikulacije glasova, te sposobnosti artikulacije manjih i većih govornih cjelina, kako bi mogao planirati adekvatan pristup svakom učeniku. Učitelj će posebnu pažnju poklanjati onim učenicima i grupama učenika čiji govor odstupa od standarda, te uvježbavati one elemente standardnog jezika koji se razlikuje od govornih elemenata jezičkog izraza.

PROGRAMSKA PODRUČJA I KOMUNIKACIJSKI GOVORNI KONTEKST

Čitanje se realizira onom brzinom koja odgovara brzini govora. Pri čitanju je veoma važno da učitelj uvažava individualne sposobnosti učenika, te mogućnost analize i reprodukcije pročitane sadržaja.

Na ovom uzrastu značajne su vježbe vizuelne i akustične identifikacije glasova / slova; riječi; zvukova, te usavršavanje preciznosti u diferencijaciji i imenovanju sadržaja koje su vidjeli i čuli.

Povezivanje programskih područja u komunikacijski govorni kontekst ostvaruje se raznim vježbama koje mogu imati identičnu polaznu osnovu (slika, tekst, rečenica, govorna situacija, film itd.), ali i različito usmjerenje: jezičko, stilsko i gramatičko. U prvom razredu osnovne škole otklanjanje teškoća u govoru, čitanju i pisanju predstavlja proces.

Gramatička pravila su za učenike ovog uzrasta još uvijek apstraktno područje s obzirom na konkretnost kao osnovno obilježje mišljenja šestogodišnjaka.

I područje književnosti je u funkciji usavršavanja tehnike čitanja, razumijevanja sadržaja i ostalih segmenata, a u skladu sa zahtjevima programske strukture.

Stepen razvijenosti pamćenja, mišljenja i emocionalne zrelosti kao i stepen lingvističkog razvoja utiču na percepciju i recepciju književnog teksta, te ukupnim vrijednostima djeluje poticajno na sve navedene aspekte, posebno na rječnik, jezičke i kulturološke aspekte, senzibilitet i doživljajno-spoznajni intenzitet u procesu komunikacije i u procesu usvajanja i usavršavanja čitanja i pisanja.

Zbog toga je značajno da su svi sadržaji ovog predmetnog područja u funkciji osnova čitanja i pisanja. Da bi se postigao

temeljni cilj u nastavi osnova čitanja i pisanja, trebalo bi insistirati na onim vježbama koje će uticati na usavršavanje tehnike čitanja i pisanja (diktat s komentarom, izborni diktat, diktat s predusretanjem pogrešaka, objašnjeni diktat, izborni, stvaralački diktat...).

Što se tiče integriranja sadržaja u jedinstvenu cjelinu i s jedinstvenim ciljem, to su još prije pola stoljeća zagovarali Svetozar Ignjatović, Slobodan Šimović, Milan Janjušić, Desanka Janjušić, Živojin i Marija Đorđević, Todor Lilić i Dušan Jovanović.⁴ Pomenuti autori navode: "Planiranje rada u čitanju mora biti usko povezano sa planiranjem rada u gramatici i pismenim vježbama".⁵

U predmetnom području osnova čitanja i pisanja, (spoznajno područje – znanje) akcenat je na prepoznavanju glasa u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji, te razlikovanju pojmova glasa i slova, riječi od rečenice, uspostavljanju logičkog slijeda u nonsensnom iskazu i prepoznavanju humora u govoru, razgovoru i tekstu.

Zahtjevi koji se odnose na područje čitanja usmjereni su na pravilno čitanje i razumijevanje pročitanog, a iz područja dikcije postavljen je zahtjev unošenja elemenata izražajnosti u čitanje.

U prvoj fazi važno je da učenici savladaju pravilnu artikulaciju, čist izgovor svih glasova. Taj tip čitanja Svetozar Ignjatović naziva "artikulaciono čitanje".⁶ U procesu ovog čitanja stvaraju se odgovarajući uvjeti za razlikovanje pojedinačnih sličnih glasova i razlikovanje riječi sa različitim akcentom, razlikovanje melodije, ritma, trajanja, visine i jačine govora. U igrama slušanja i diskriminacije trebalo bi razlikovati pravo i preneseno značenje riječi. U ovoj fazi rada važno je insistirati na izgovoru onih riječi čije je značenje uvjetovano afrikatskim parovima (ć – č; đ – dž; ć – đ; č – dž). Proširuje se mogućnost korištenja govornih igara koje su pogodne za vježbanje diskriminacije (zagonetke, brzalice, brojalice ...).

Kada je u pitanju ovaj uzrast razvoj artikulacije glasova već se stabilizira, tako da će se artikulacija vježbati samo sa onim učenicima koji budu imali problema sa pojedinim glasovima. Petogodišnjaci/šestogodišnjaci teže izgovaraju glasove: lj, r, nj, ć,

⁴ Svetozar Ignjatović i ostali: Nastava maternjeg jezika u osnovnoj školi – priručnik i privremeni udžbenik za učenike učiteljskih škola, Beograd, 1956.

⁵ Isto, str. 74.

⁶ op.c, str. 79.

č, đ, dž, pa je potrebno planirati vježbe artikulacije sa grupom učenika.

U procesu učenja čitanja i pisanja trebalo bi adekvatnim metodama raditi na bogaćenju rječnika, proširivanju znanja o predmetima i pojavama iz okoline. Djeca usvajaju tačne nazive i izraze o onome što vide, čuju i posmatraju.

U okviru jezičke i socijalne komunikacije važno je predvidjeti raznovrsne oblike nastavnog rada koji podrazumijevaju sve jezičke i socijalne aspekte i dinamizme (rad u paru; kooperativni rad; frontalni rad; individualni rad; igraonice maštaonice; igraonice pričaonice...)

Od komunikacijskih postupaka u praksi se ističe: posmatranje, slušanje, doživljavanje, izražavanje, razgovor, imitacija, pričanje, prepričavanje, opisivanje (perceptivni i doživljajni nivo), te igra kao situacija, postupak i sredstvo.

Kreativni pristup nastavi osnova čitanja i pisanja ostvaruje se na relaciji učenik – nastavna jedinica – učitelj. Na osnovu programske dinamike učitelj definira temu razgovora, priprema materijal za govorne aktivnosti, stvara pogodnu atmosferu za razgovor, podstiče kreativnu energiju, pobuđuje interes i osjećanja, razvija kreativno mišljenje. Da bi se sve ovo moglo realizirati, neophodno je odabrati adekvatnu motivaciju. Motivacija je najkreativniji dio časa, ona povezuje nastavnu jedinicu sa iskustvenim nivoom učenika.

U okviru motivacione pripreme važnu ulogu imaju nastavna sredstva, iskustva i spretnost učitelja. Verbalna motivacija ostvaruje se putem teksta, priče. Neverbalna motivacija najčešće se zasniva na situacijskoj motivaciji. Vizuelna motivacija se ostvaruje pomoću slike predmeta, bića, pojava, slike događaja, niza slika koje predstavljaju događaj, ilustrirane razredne slovarice, razredne slovarice i slogovnice bez ilustracija, učeničke slovarice i slogovnice, aplikacije, kartoni riječi, filmovi, glina, plastelin, lutke i modeli predmeta.

Asocijacijska motivacija realizira se u vidu poticaja na određenu riječ.

Kombinacija učeničkih govornih aktivnosti sa pokretima dijelova tijela (fizički pokreti, ritmička gimnastika, pantomima) upotreba pomoćnih sredstava za razvoj govora, te isticanje ključnih riječi u temi daju dobre rezultate u fazi pripreme za nastavu čitanja i pisanja. Formiranjem kraćih rečenica i njihovim oblikovanjem u manje cjeline, slušanjem, vježbanjem sluha, poliloškim

govorenjem, pojedinačnim govorenjem, te kombinacijom pokreta i govora učenike uvodimo u improviziranu dramsku situaciju. Igra je osnovni oblik rada u predbukvarskoj i ranoj bukvarskoj fazi. Metoda igre je osnovna metoda u kojoj imamo spoj govornog, ritmičkog i likovnog. Razgovor u nastavi osnova čitanja i pisanja često ima motivacijski cilj i služi kao uvod nekoj temi. Složeniji tip razgovora je heuristički. Ovaj tip razgovora nije isključivo reproduktivnog karaktera, nego se učenici podsticajnim pitanjima dovode do nove spoznaje i sami otkrivaju problem. Taj razgovor može biti improviziran, razgovor telefonom, dramatizacija teksta i govorenje stihova.

METODA SITNIH KORAKA U NASTAVI ČITANJA I PISANJA

U posljednjem desetljeću u nastavi čitanja i pisanja počinje se primjenjivati STEP BY STEP projekat zasnovan na teorijama L. Vigotskog, E. Eriksona i J. Pijagetam. Posebno se insistira na opremanju učionica i radnih prostora koji odgovaraju potrebama učenika u procesu "aktivnog učenja". Ovaj projekat gradi se na metodologiji i konceptu naslijeđenom iz predškolskog odgoja i obrazovanja.

Program se realizira uz učešće porodice i društvene sredine. Nastava je osmišljena kroz angažiranje u centrima aktivnosti. Po tvrdnji zagovornika Step by step programa inovacija se ogleda u pružanju mogućnosti svakom djetetu da napreduje prema vlastitim sposobnostima, potrebama i interesiranjima. Pokretači i zagovornici ovog projekta ističu značaj rada u malim grupama, učenici aktivno sudjeluju u procesu istraživanja, spoznavanja i otkrivanja.

Učenje je organizirano u centrima aktivnosti koji predstavljaju male stimulativne laboratorije za "aktivno učenje". Na ovaj način, smatraju autori projekta, djeci se pruža mogućnost izbora, povećava se motivacija za rad i zadovoljstvo u procesu učenja.

Koperativno učenje podstiče bolje razumijevanje različitosti, te razvija osjećaj za zajedništvo i pripadanje grupi, odjeljenju. Sadržaji se povezuju u cjelinu koja omogućava dugotrajnija i upotrebljivija znanja i vještine, povećava ishode učenja i podstiče učenike na samostalno učenje.

Prisustvo odraslih u učionici pomaže učenicima da crpe znanje iz više izvora.

U okviru ovog projekta govor, čitanje i pisanje su međusobno povezani, a u ovom procesu nastavnici i učenici zamišljeni su kao saradnici, partneri.

Navedeni uvjeti su put ka djelotvornom učenju. Oni mogu poslužiti za planiranje i programiranje nastavnog procesa, ali i za stvaranje atmosfere u kojoj će učenici učiti čitati i pisati. Osnove čitanja i pisanja podrazumijevaju sticanje umijeća koje se ostvaruje u sredini ispunjenoj štampanim materijalom. Zagovornici učenja čitanja i pisanja po Step by step projektu smatraju da se najbolje savladavaju slova ako su djeca okružena slovima i ako kompletna atmosfera u učionici pruža zadovoljstvo i ima svrhu. Savladavanje čitanja i pisanja ne može se posmatrati izolirano od slušanja i govora.

Neka djeca dolaze u školu sa bogatim govornim potencijalom, a druga imaju oskudna saznanja iz te oblasti. Naučiti čitati i pisati za dijete znači ući u svijet odraslih, odnosno naučiti jezik svoga okruženja.⁷

Osnovni cilj učenja čitanja i pisanja po Step by step programu je da dijete, uzrasta od šest i sedam godina, ovu značajnu aktivnost usvaja kao igru i zabavu, te da nalazi radost u čitanju i pisanju u opuštenoj atmosferi, da ispoljava interes prema didaktičkom materijalu za razvoj pismenosti, te da razvija govor i vještinu slušanja kroz razgovor.

Dijete od šest godina pokazuje smisao za humor i može ispričati originalne priče, može se prisjetiti sadržaja priče koju je čulo i može je prepričati.

Po mišljenju zagovornika rada po Step by step programu za osnovnu školu nastoji se pomoći djeci da postignu svoj puni potencijal s ciljem razvijanja kvaliteta tečnog čitanja.

Čitanje se uči vježbanjem. Kada su djeca zadubljena u čitanje, ona shvataju kako su ove dvije predmetne cjeline povezane. Prilikom vježbanja čitanja, učenici se pripremaju za pisanje.

Da bi podsticali čitanje, učitelji učenicima daju prigodne tekstove. Poslije čitanja potrebno je angažirati više učenika da prepričavaju bajke, basne, priče i da odigraju pojedine interesantne likove. Da bi se učenici zainteresirali za interpretaciju potrebno im

⁷ Step by step – Centar za obrazovne inicijative: Stvaranje učionica u kojima dijete ima centralnu ulogu (6 – 7 godina), str. 139.

je ponuditi vizuelno-stimulativne ilustracije koje bi uticale na pojačavanje interesiranja za sadržaj koji su slušali.

METODE UČENJA ČITANJA I PISANJA PO STEP BY STEP PROGRAMU

Metode učenja čitanja po ovom programu zavise od stilova učenja, od intelektualne spremnosti učenika, spretnosti nastavnika i njegovog iskustva, te opremljenosti škole.

Step by step program nudi učiteljima nekoliko metoda među kojima se ističe: *FONIČKI METOD* koji se počeo primjenjivati 1890. godine, a koji se odnosi na glas i slovo kada se jezik, koji djeca uče, temelji na fonetskom pravopisu.

METOD POGLEDAJ – IZGOVORI u nastavi se primjenjuje od 1930. godine. Ovaj metod se odnosi na vizuelno memoriranje riječi. Kada djeca raspolazu fondom više od 20 riječi, mogu primjenjivati to znanje u okviru ovog metoda. Ovdje je problem što se riječi pamte izdvojeno, tekst je reduciran.

Metod formiranja rečenica

U okviru ove metode posebno se iskorištava školska tabla na koju učenici postavljaju kartice sa riječima po određenom redoslijedu i tako sastavljaju rečenice. Ova metoda nije pogodna za jezike sa složenom deklinacijom.

LINGVISTIČKI PRISTUP učenja čitanja pojavio se pedesetih godina. U okviru ovog metoda upotrebljavaju se riječi koje se slično izgovaraju, a različito pišu (mačka – tačka – značka; kost – gost). Ukoliko se od ovih riječi kreira nonsensna rečenica, ili tekst, potrebno ju je osmisliti i ponuditi u vezanom tekstu.

Metoda usmjerena na čitanje

U okviru ove metode sva djece imaju isti tekst, nastavnik postavlja pitanja i nastoji od učenika saznati lično zapažanje vezano za tekst.

Pristup jeziku u cjelini

Ova metoda ima centralno mjesto u Step by step programu. Zagovornici uvođenja ovog programa ističu da je *metod pristupa jeziku u cjelini* nedavno uveden, te da je veoma popularan na Zapadu. Po ovom metodu učenici uče čitati tako što su okruženi

pričama, pjesmama, rimovanim stihovima i drugim štampanim materijom. Tekstovi se posebno pažljivo biraju, moraju zadovoljiti sve edukacijske elemente ovog uzrasta. Tekstovi su uvršteni u "Veliku knjigu" koja je svim učenicima dostupna u toku rada. Svaku pročitano riječ nastavnik pokazivačem dotakne. Djeca čitaju zajedno poliloški. Pored ove "velike knjige" često se koriste i "male knjige", a foničke lekcije se daju kao mini lekcije, zavisno od situacije i potrebe. Metodom pristupa jeziku u cjelini insistira se na: sadržaju i značenju; integriranju čitanja i pisanja; usmjeravanju učenika na samostalno čitanje.

Učitelj često zapiše riječ ispod crteža, a učenik čita sliku riječi participacijskim čitanjem.

Metoda dopunjavanja teksta

Prema ovom načinu čitanja i pisanja učenik popunjava prazno mjesto u datom tekstu. Ovaj način učenja čitanja i pisanja zasniva se na učeničkoj procjeni onoga što čita.

Holističkim pristupom najbolje se podržava Step by step program u nastavi čitanja. Ovaj pristup podrazumijeva pozitivno okruženje, poznavanje sposobnosti svakog učenika s ciljem individualizacije u procesu uvježbavanja čitanja. U Step by step programu teži se individualiziranom pristupu s ciljem prilagođavanja učenja nivou razvoja učenika. U predsllovnoj fazi učenici razgovaraju, razmišljaju i istražuju. Od učenika se zahtijeva da učestvuju u razgovoru o smislu priče. Na ovaj način nastavnik može procijeniti koji postupci čitanja odgovaraju svakom učeniku. Koje će postupke nastavnik odabrati za svakog učenika zavisi od nivoa razvoja i intelektualnog napretka svakog učenika. Učitelj prati napredak svakog učenika, bilježi nova postignuća, unosi zapažanja i komentare. Zabilješke pomažu nastavniku da prati napredovanje učenika, ali i da popuni praznine u razvoju učeničkog znanja. U ovom programu uloga nastavnika, u procesu učenja čitanja i pisanja, složena je i veoma raznovrsna. Nastavnici su pomagači i kreatori nastavnog procesa. Oni organiziraju rad u velikim i malim grupama, ali se, prema potrebi, angažiraju i u radu s pojedincima.⁸

⁸ Nekada su učitelji koji rade po Step by step programu imali asistenta, u realizaciji raznih aktivnosti, ali su tokom vremena, iz finansijskih razloga, asistenti isključeni iz ovih odjeljenja.

Pristalice Step by step programa smatraju da učenici imaju vlastite načine pismenog komuniciranja. Neka djeca u predbukvarskoj fazi, u okviru grafomotoričkih predvježbi, crtaju prije pisanja, druga djeca žele vidjeti riječ, a ostali prije pisanja modeliraju slovo, služe se raznim manipulativnim materijalom, neka djeca prije nego bilo što napišu žele ispričati priču. Važno je savladati dječiji jezik, snimiti vokabular djeteta prije nego što počnemo s učenjem pisanja.

Po modelu Step by step programa čitanju i pisanju bi trebalo pristupiti na individualiziran način uvažavajući pisanje kao sredstvo komunikacije, te razumijevanje spone između govora i pisanja. Sadržaj programa, metode rada postupci pri usvajanju grafičke strukture u ovom programu nisu jasno naznačeni. Po novom metodu, u Step by step programu, djeca učenju pisanja ne pristupaju na klasičan način.⁹

Učenje pisanja nije ograničeno na određeno slovo, učenik piše prema ličnim interesiranjima, sam bira šta će pisati ne obraćajući puno pažnje na gramatiku.¹⁰ Pisanje se razvija, a djecu je važno ohrabrivati u procesu pisanja.

Po klasičnim metodama učenje čitanja i pisanja odvija se planski i sistematski. U Step by step programu, na početku školske godine šestogodišnjaci i sedmogodišnjaci mogu izgovarati samo početne suglasnike. Zatim će dodavati završni glas i ostale glasove koje čuju. Za nastavnika je važno da zabilježi da je, ukoliko se u ovoj fazi insistira na ispravnom sricanju slova, sadržaj potisnut u drugi plan.¹¹

U procesu učenja čitanja i pisanja po Step by step programu ne insistira se na tome kako će djeca sjediti dok pišu, kako će izložiti grupi ono što su napisali, te kako će sve to biti vrednovano.

U svemu ovome učitelj je koordinator, ali i onaj koji podučava umijeću pisanja, on pomaže da djeca uspostave vezu između čitanja i pisanja, te svakodnevnog praktičnog života.

On ima ulogu da osmisli okruženje u kojem će učenici raditi, da priprema adekvatan didaktički materijal, uči djecu da sarađuju, slobodno iznose svoje mišljenje, stavove, pomaže im da steknu u

⁹ Kate Burke Walsh Step by step: Stvaranje učionica u kojima dijete ima centralnu ulogu (6 – 7 godina), str. 148.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, str. 150.

sebe povjerenje. Učeničko okruženje mora biti tako uređeno da odgovara različitim stilovima učenja i fazama razvoja pismenosti.

"Potrebno je da postoje sastajališta za veliku grupu; mali prostori za tihe aktivnosti koje pojedinci mogu iskoristiti u vrijeme kada čitaju i pišu. Papir i olovke (ili ostala sredstva za pisanje) treba da budu dostupni u svakom od centara aktivnosti kako bi se učenici podsticali da spontano pristupe pisanju".¹²

Kreatori Step by step programa navode nekoliko mogućnosti uređenja prostora za aktivnosti čitanja i pisanja. "Izložite abecedu/azbuku (slovník velikih i malih slova) po prostoriji. Ili, male trake papira na kojima je prikazana abeceda/azbuka mogu biti zakočene na vrh svake klupe. Ovo odgovara nivou razvoja šestogodišnjaka i sedmogodišnjaka kod kojih se javlja kratkovidnost, te imaju poteškoća da vide slova koja su udaljena".

Kada savladaju slova, učenici u RADIONICI ZA PISANJE vježbaju pisanje u raznim oblicima. Prepisuju male tekstove koji ih interesiraju. Neki od učenika mogu prepisati samo nekoliko riječi. Svaki pokušaj prepisivanja i pisanja učitelj će podsticati i hrabriti kod učenika. Na kraju radionice o pisanju učenici se okupljaju u grupu kako bi razmijenili iskustvo, pokazali radove. Neko će pročitati svoj rad, a neko dijete će zatražiti pomoć učitelja, ili nekog učenika koji je bolje ovladao tehnikom čitanja i pisanja.

Poslije ovih aktivnosti učitelj procjenjuje ono što su učenici uradili. Procjenjivanje se vrši svakodnevno. Učitelj prati napredovanje učenika i bilježi podatke o svakom učeniku. Na osnovu rezultata učeničkih postignuća on modificira svoju nastavnu praksu kako bi izašao u susret potrebama svakog djeteta.

Pri realizaciji ovog projekta roditelji imaju važnu ulogu kao partneri u planiranju, implementaciji i evaluaciji aktivnosti koje su vezane za čitanje i pisanje.

Partnerstvo sa porodicom zasniva se na ulozi roditelja u životu djeteta. Roditelji kontinuirano komuniciraju sa učiteljem i drugim stručnim osobljem u školi. Pregledaju portofolije, zajedno sa učiteljem i pedagogom učestvuju u sastavljanju individualnog plana, imaju mogućnost da prisustvuju ili učestvuju u svakodnevnim aktivnostima u učionici prema prethodnom dogovoru sa učiteljem.

Nastavnik uvažava roditelje, prihvata ih kao važne partnere u svim segmentima rada, pri savladavanju čitanja i pisanja, uvažava

¹² Isto, str. 151.

individualne karakteristike roditelja, redovno komunicira s roditeljima, poziva ih da mu pomognu u raznim segmentima nastave, organizira različite načine zajedničkog druženja, izlete, posjete, okupljanja. Nastavnik donosi važne odluke zajedno sa roditeljima.¹³

USITNJENI CILJEVI POTISKUJU SADRŽAJNU DIMENZIJU

Nastavnik planira rad u skladu sa propisanim kurikulumom, daje djeci mogućnost da ostvare svoje pune potencijale u oblasti čitanja i pisanja.

Predmetno područje čitanja i pisanja logički integrira, omogućavajući učenicima da znanje stiču smisleno dovodeći ga u vezu sa stvarnim životom.

Za čitanje i pisanje postavljaju se jasni i mjerljivi ciljevi i zadaci kojima se određuje šta će učenici znati i šta će sve razumjeti nakon učenja, detaljno se propisuju ciljevi koje bi trebalo ostvariti. Ciljevi se formuliraju u obliku niza specijalnih sposobnosti koje proizilaze iz globalnog cilja. Ponekad se ovako formulirani ciljevi shvataju kao dobro razrađena hijerarhijska struktura u okviru koje se opisuju sposobnosti, koje bi trebalo razviti, te način mjerljivosti tih sposobnosti.¹⁴

Usitnjavanjem ciljeva u nastavi učenja čitanja i pisanja potiskuje se sadržajna dimenzija, odnosno sadržajna dimenzija je znatno zanemarena.

U predmetnom području Step by step programa, a i u programskoj strukturi čitanje i pisanje se odvaja od ostalih područja. U savremenim početnicama za devetogodišnje obrazovanje vidljivi su pokušaji da se integrira područje čitanja i pisanja sa ostalim područjima nastave maternjeg jezika.¹⁵

¹³ Autor Step by step programa sastavili su posebnu Ček-listu za samoprocjenu nastavnika za standarde kvaliteta.

¹⁴ U školama Federacije ovaj program je počeo ulaziti 1996. godine. Značaj ovog programa i njegovi rezultati u nastavi početnog čitanja i pisanja nisu dovoljno valorizirani. Tako se ne može tačno procijeniti šta je nastava radom po Step by step programu dobila, a šta je izgubila. Mnogi praktičari misle da se ovakvim radom više gubi nego što se dobiva, da umjesto pedagoške opuštenosti imamo pedagošku anarhiju.

¹⁵ Vidjeti Prvanku Hazeme i Ibri Ništovića, Bosanska riječ, Sarajevo, 2005. i Slovdar Hazeme i Ibri Ništović, Bosanska riječ, Sarajevo, 2005.

Program koji se ostvaruje nizom usitnjenih koraka (korak po korak) ograničava slobodu djetetu i mogućnost da napreduje prema svojim sposobnostima. Nije sloboda ako dijete prelazi iz "centra" u "centar", da bi biralo aktivnosti prema interesiranju i ako se ne uklapa u školski sistem obaveza.¹⁶ To je samo prividna briga o slobodi učenika, ovakav način rada često zamara učenike, stvara dosadu kod njih, a o mogućnostima i individualizaciji teško je u ovom kontekstu uopće govoriti.

Neki metodičari vrlo ozbiljno upozoravaju na opasnost od takve metodike koja ne odgovara ni učenicima ni učiteljima.¹⁷ Bivša učiteljica i profesor metodike Ruth Gumbel naglašava da se nastava učenja čitanja i pisanja ne smije ostvarivati dogmatskim slijedom metodičkih postupaka jer ako "su ciljevi u nastavnim programima i udžbenicima ostvareni u 'sitnim koracima' učitelju i učeniku bit će teško iskoraknuti iz zadatog smjera".¹⁸

Profesorica Ruth smatra da metodika "sitnih koraka" (korak po korak) odgovara učiteljima početnicima, ali čim učitelj ovlada nastavnim umijećem, ovakav usitnjeni pristup čitanju i pisanju počinje ga sputavati. Nastavni planovi i programi treba da budu postavljeni varijantno i da služe kao mogući primjer, a nikako kao obavezujući normativni dokument.

Metodika "sitnih koraka" mogla bi poslužiti djeci koja imaju smetnje u razvoju, u specijalnim školama, ili u okviru posebnih programa u eventualnoj implementaciji inkluzivnog obrazovanja.

Mnogi metodičari kritizirali su učenje čitanja i pisanja metodom "korak po korak". Posebno je oštre primjedbe ovoj metodi rada izrekao Hans Brügelmann. Govoreći o poteškoćama u nastavi čitanja i pisanja, on kaže: "Mi djeci govorimo da je čitanje zabavno, da će oni to rado činiti, da je čitanje važno, ali su naši postupci nosioci sasvim drugačijih poruka. Svi mi – učitelji, roditelji, vlada, društvo kao cjelina – kao da govorimo djetetu dvije stvari. Prvo: 'Ako te mi ne natjeramo da čitaš, nikada nećeš naučiti čitati. Ali, mi ćemo te već natjerati! Drugo: Čitanje je tako teško i komplicirano, a ti si tako glup da nikada nećeš naučiti i zato ćemo

¹⁶ Mnogi praktičari kojima je nametnut rad po ovom programu često ovaj sistem rada definiraju pedagoškim anarhizmom.

¹⁷ Nije rijedak slučaj da učitelji drže časove iz područja čitanja i pisanja i matematike po klasičnom programu, a sadržaje ostalih predmeta realiziraju po Step by step programu.

¹⁸ Ruth Gumbel: *Erstlesennunterricht Entwicklungen – Tendenzen – Erfahrungen* Cornelsen – Skriptor Verlag, Frankfurt, 1993, str. 228.

ti mi to davati malo – pomalo u sitnim koracima kao što slijepca vode neravnim puteljkom".¹⁹ Brügelman je veoma sarkastičan kada govori o ovom metodu rada. On iznosi jednu metodičku pošalicu kojom aludira na metodu "sitnih koraka" i kaže: "Na izložbi novih izuma jedna firma predstavlja automatsku mašinu za šišanje. Izvana je mašina slična kapi (haubi) za sušenje kose, a u unutrašnjosti te mašine nalaze se sitni noževi koji se kružno kreću. Posmatrajući taj izum jedan posjetilac je pomalo skeptično prokomentirao: 'Ali kako će ta mašina funkcionirati jer glave su ipak različite veličine?' Izlagač je odgovorio posjetiocu: 'Dragi gospodine, one su različite samo prvi put'".²⁰

Brügelmann smatra da metodika "sitnih koraka" može se primjenjivati u radu s onim učenicima koji imaju poteškoća u učenju i koja zaostaju u intelektualnom razvoju.

SVE LUCIDNE IDEJE OSUĐENE SU NA PROPAST

U posljednje vrijeme brojni američki stručnjaci pokušavaju da, putem raznih projekata (Step by step, Škole prijatelji djece; Aktivno učenje) afirmiraju metodu "sitnih koraka", neformalne drame i tome slično.

Kod nas nisu obaveľjna kvalitetna istraživanja djelotvornosti i nedjelotvornosti didaktičkog materijala koji se nudi u procesu učenja čitanja i pisanja pomoću ovih metoda. Brojni nefunkcionalni i nedovoljno procijenjeni materijali više odvlače pažnju djece od nastavne suštine i time usporavaju proces učenja čitanja i pisanja.

Kreatori ove metode obrazovnoj javnosti nude i priručnike koji ne prolaze instituciju recenziranja, a rijetko se ko za njih zainteresira iz institucija koje kreiraju obrazovnu politiku u Bosni i Hercegovini.²¹

¹⁹ Hans Brügelmonn: *Kinder auf dem Weg zur Schrift*, Libele Bottighofen, 1992, str. 164.

²⁰ Hans Brügelmann: *Die Schrift entdecken*, Faude Verlag Konstanz, 1989, str. 25.

²¹ U januaru 1995. godine profesorski kadar i studenti na postdiplomskim studijima sa Univerziteta u Pitsburgu su, u saradnji sa UNICEF-om, angažirani na projektu aktivnog učenja. Na početku programa, Robert Fuderic, predstavnik UNICEF-a i Lynn Cohen vodili su radionice, kako bi grupama učitelja i edukatora u BiH predstavili aktivno učenje. Do kraja 1995. godine pitsburški edukatori su napisali materijal za Priručnik o aktivnom učenju.

Materijal aktivnog učenja je namijenjen da pomogne učenicima da se uključe u školsku tematiku, tako da svome učenju mogu dati puni lični smisao. Edukatori

Razni projekti koji se bave poučavanjem nastavnika metodama učenja čitanja i pisanja primjenjuju se u susjednim zemljama, ali su rezultati njihovog rada insitucionalno kontrolirani.

Ministarstvo prosvete Republike Srbije oglasilo se povodom Projekta "Aktivno učenje" koje je u osnovnim školama realizirao Institut za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pod rukovodstvom Ivana Ivića u saradnji sa Ministarstvom prosvete Republike Srbije i Crne Gore, a uz finansijsku pomoć UNICEF-a.

O priručniku i projektu "Aktivno učenje", autora Ivana Ivića, Ane Pešikin, Slobodanke Janković, Svetlane Kijevčanin²² iznijeli su mišljenje dr. Milka Andrić, savjetnik Ministarstva za nastavu srpskog jezika, i prof. dr. Milija Nikolić. Pored niza primjedbi koje su iznijeli ovi vrsni stručnjaci zaključak se svodi na neizostavna naučna i stručna preispitivanja ovog projekta. Prof. dr. Milija Niković, nesumnjivo jedan od najvećih metodičkih autoriteta na južnoslovenskim prostorima, ovaj projekat je nazvao metodološkom utopijom. U ovom projektu, po mišljenju prof. dr. Milije Nikolića "neopravdano se raskida sa proverenim stvaralačkim dostignućima u savremenoj nastavi i zanemarena je činjenica da većina nastavnika ne može ni da zamisli sebe i svoje učenike bez uzajamne stvaralačke interakcije, svestrane radne motiviranosti i ličnog afirmiranja svih učenika u nastavi".²³

Prof. dr. Milija Nikolić smatra da su sve "lucidne ideje osuđene na propast",²⁴ te da autori priručnika Aktivno učenje u više prilika postupaju eklektički i iluzionistički: umeju da zamute tamo gde su stvari, u suštini, jasne i bistre".²⁵

su tvrdili da ova vrsta iskustva može kreirati dublje i postojanije učenje. Kroz svoje aktivnosti učenici razvijaju jak i izoštren osjećaj za rezonovanje. U malim grupama učenici su u mogućnosti da sarađuju i uče jedni od drugih, kao i sam učitelj. Aktivno učenje može, također, podržati proces oporavljanja, izgradnjom zajednica učenja, koje pomažu učeniku da nađe smisao izvan haotičnog životnog iskustva. Glavno obilježje aktivnog učenja jeste potencijal kojim učenici stiču osjećaj za kontrolu svog intelektualnog i emotivnog života.

²² Ivan Ivić i ostali: "Aktivno učenje", Institut za psihologiju, Beograd, novembra 1997. godine.

²³ Danica Vukičević: Mišljenje o Projektu "Aktivno učenje" u nastavi srpskog jezika i književnosti upućeno Ministarstvu prosvete Srbije, 9.3.1998.

²⁴ Isto.

²⁵ Prof. dr. Milija Nikolić: Mišljenje o priručniku Aktivno učenje, upućeno Ministarstvu prosvete Republike Srbije, 20.3.1998.

U okviru metoda početnog čitanja i pisanja ističe se i metoda ruskog psihologa D.B. Eljkonjina koja je usmjerena na "neophodnost upoznavanja djeteta sa glasovnom materijom jezika".²⁶

Ova metoda zanemaruje druge metode bazirane na slaganju slova, slogova ili ispisanih riječi, ona je usmjerena na glasovnu materiju jezika (glasovi i njihov redoslijed), tek poslije toga se pažnja obraća na slova i njihovo značenje. Učenik, u početnim etapama čitanja, kontrolira sebe koliko je tačno nešto pročitao na osnovu glasovnog sastava riječi, više nego na osnovu razumijevanja pročitano.²⁷

S obzirom na činjenicu da djeca riječ razlikuju po značenju, a ne po zvučanju, onda je opravdano razmišljanje na kakve će probleme naići učitelji kada sa perceptivne i zvučne analize budu prelazili na značenjski nivo riječi. Poznato je da učenici brzo nauče glasove i slova, ali problemi nastaju kada ih treba da pretoče u značenjski nivo.

Eljkonjinova metoda mogla bi se upotrebljavati u okviru kombiniranih metoda jer "raspoznavanje glasova i sposobnost njihovog izdvajanja u riječima je uvjet da se kasnije izbjegne njihovo izostavljanje prilikom pisanja".²⁸

Čitanje i pisanje je složena operacija sa psihološkog, fiziološkog i lingvističkog aspekta i važno je da se planira primjena jasnih i provjerenih metoda rada.

LITERATURA

- Andrilović, V.; Čudina, M.: *Psihologija učenja i nastave*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
- Babić, G.: *Polivalentna primjena metoda u obrazovanju*, Svjetlost Sarajevo, 1980.
- Buljubašić-Kuzmanović V.: *Mogućnosti napuštanja obrade slova i dosadašnjih oblika rada u nastavi početnog čitanja i pisanja*, Napredak, Zagreb, 1993.
- Burke-Walsh, K.: *Stvaranje učionica u kojima dijete ima centralnu ulogu (6-7 godina)*, Centar za obrazovne inicijative, Sarajevo, 1996.

²⁶ Emil Kamenov – Pero Spasojević: *Metodika nastavnog rada*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2003, str. 122.

²⁷ Isto, str. 123.

²⁸ Isto, str. 123.

-
- Čudina–Obradović, M.: *Igrom do čitanja*, Školska knjiga Zagreb, 1996.
- Ivić, I.; Peškin, A.; Janković, S.; Kijevčovin, S.: *Aktivno učenje*, Institut za psihologiju, Beograd, 1997.
- Lekić, Đ.: *Metodika razredne nastave*, Nova prosveta, Beograd, 1993.
- Marinković, S.: *Metodika kreativne nastave srpskog jezika i književnosti*, Kreativni centar, Beograd, 1995.
- Möller, C.: *Didaktičke teorije*, Eduka, Zagreb, 1994.
- Ništović, H.; Ništović, I.: *Prvanka*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2004.
- Ništović, H.; Ništović, I.: *Slovodar*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2005.
- Ništović, H.; Ništović, I.: *Razigrani slovodar*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2005.
- Nikolić, M.: *Metodika nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.
- Vigotski, L.: *Mišljenje i govor*, Nolit, Beograd, 1983.